

Оверчук В. А.
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології
Донецького національного університету імені Василя Стуса

Overchuk Viktoria
Candidate of Psychological Sciences, Docent,
Associate Professor at the Department of Psychology
of Vasyl' Stus Donetsk National University

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ РЕАБІЛІТАЦІЇ ТА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА РЕФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Анотація. У статті запропоновано розглядати систему реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю як підсистему соціальної політики держави. Залежно від функціональної спрямованості у ній доцільно виділити підсистеми реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю. Завдання підсистеми реабілітації визначені в українському законодавстві, тоді як підсистеми працевлаштування осіб з інвалідністю окремо не встановлені. З огляду на необхідність удосконалення системи реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю в Україні проаналізовано ключові характеристики її можливої трансформації за різними класифікаційними ознаками. Охарактеризовано суб'єктний аспект необхідної трансформації із групуванням суб'єктів системи реабілітації та працевлаштуванням осіб з інвалідністю за їх роллю у цьому процесі.

Ключові слова: реабілітація осіб з інвалідністю, працевлаштування осіб з інвалідністю, система, трансформація, види трансформацій, суб'єкти трансформацій.

Вступ та постановка проблеми. Діяльність держави щодо реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю в Україні формально містить більшість інструментів, застосовуваних у світі. Однак чимало критики лунає щодо дієвості використовуваних елементів соціальної політики у цій сфері, зокрема це стосується квотування робочих місць, стимулювання діяльності підприємств громадських організацій осіб з інвалідністю, надання пільг на працевлаштування. Разом із низькою результативністю складових хотілось би відзначити відсутність комплексності в управлінській діяльності держави у сфері реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, зазначені вище, є цікавими для дослідників результативності та ефективності соціальної політики держави. Крім того, діяльність держави щодо дотримання прав осіб з інвалідністю становить окремий напрям наукових досліджень. Водночас розгляд питань реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю за системного підходу частково представляють І.С. Верховод [1], Г.В. Гаврюшенко [2], Г.Г. Казарян [3].

Зазначені вище напрями наукових досліджень є цікавими щодо відображення діяльності держави стосовно реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю як системи, що потребує реформування задля підвищення її результативності.

Метою статті є з'ясування характеристик трансформації системи реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю на основі аналізу наявних елементів системи та результатів її функціонування.

Результати дослідження. Однією з характеристик будь-яких систем є її належність до системи вищого рівня, а також виділення у її складі систем нижчого рівня. Система реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю (далі – СРПОІ) є елементом системи вищого рівня, тобто соціальної політики держави як системи, що об'єднує діяльність держави та інших суб'єктів задля досягнення

соціальних цілей, зокрема соціального захисту незахищених верств населення та сприяння зайнятості. Виділення ж у складі СРПОІ окремих підсистем залежить від вибраного підходу до її структурування.

Залежно від функціональної спрямованості СРПОІ складається з двох підсистем, а саме системи реабілітації осіб з інвалідністю та системи працевлаштування осіб з інвалідністю. Зазначені складові є окремими самодостатніми системами, водночас вони перебувають у тісному взаємозв'язку. Важливо зауважити, що саме від якості цього зв'язку залежить ефективність роботи всієї СРПОІ.

На рис. 2 наведено структуру СРПОІ відповідно до функціональних напрямів, що передбачені у законодавстві, а саме у Законі України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [4]. Щодо працевлаштування осіб з інвалідністю, то законодавством чітко не визначено напрями діяльності у цій сфері. Так, у Законі України «Про зайнятість населення» [5] розглядаються лише окремі особливості забезпечення зайнятості осіб з інвалідністю.

Незважаючи на особливості соціально-економічних систем, до них застосовуються загальні положення теорії систем, зокрема ті, що стосуються їх трансформацій.

Під процесом трансформації розуміють перетворення, зміну виду, форми, змісту, властивостей чогось [6]. Економічні трансформації пропонують розуміти як перетворення, зміну виду, форми, змісту, властивостей одного чи декількох визначених елементів економічної системи чи всієї системи загалом [6].

Варто звернути увагу на неточність формулювання, що пропонується, адже перетворення чи зміна вже є процесом, тобто недоречно говорити про процес трансформації.

Під трансформацією економічних систем також розуміють безперервний процес прогресивного перетворення, видозміни систем, причиною якого є зміна структурних елементів усіх рівнів (мікро-, мезо-, макро-, мега-), їх

Рис. 1. СРПОІ як підсистема соціальної політики держави

Джерело: розроблено автором

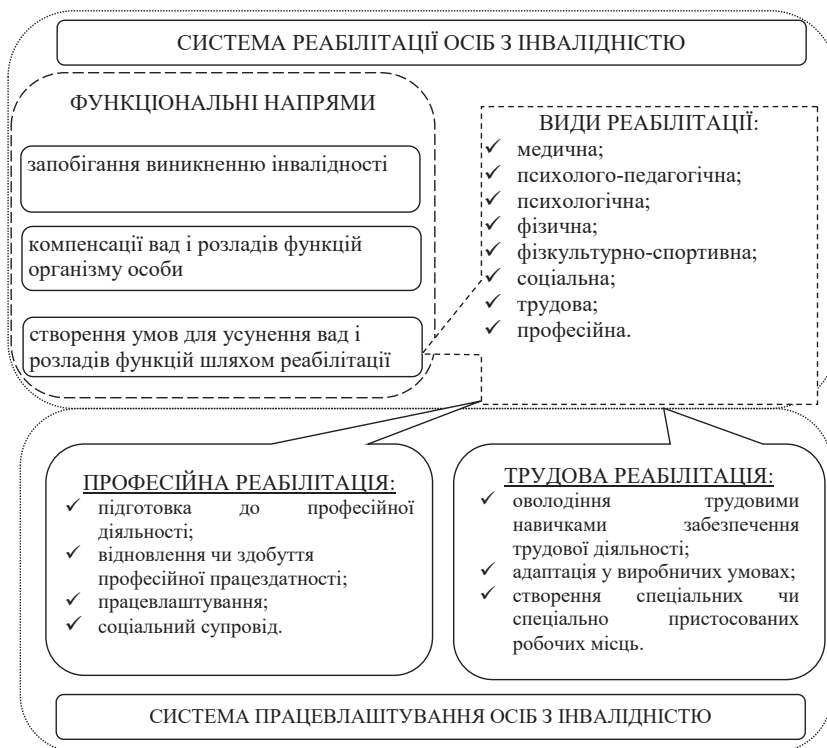

Рис. 2. Структура СРПОІ відповідно до функціональних напрямів

Джерело: побудовано автором на основі джерела [4]

взаємозв'язків та взаємопроникнень, оскільки такий розвиток є єдиним процесом [7].

До трансформацій соціально-економічної системи відносять явище, подію, які мають форму управлінських чи політичних рішень, які можуть привести до виникнення деформацій системи, здатних трансформувати її за певних умов. За такого підходу до системи реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю під трансформацією пропонуємо розуміти управлінське рішення про необхідність удосконалення СРПОІ, розроблення коригуючих заходів та їх вжиття. Усі трансформації мають різні характеристики, можливі варіанти класифікації яких наведено в табл. 1.

Зазначена класифікація трансформацій економічних систем, на нашу думку, дає змогу встановити важливі

аспекти трансформації СРПОІ, які мають бути враховані для забезпечення її ефективності, а також сформувати «дорожню карту» такої зміни.

1) Необхідна трансформація СРПОІ належить до локального рівня та зорієнтована на зміну окремих сфер економіки (ринку праці) й соціальної політики (реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю).

2) Реформування СРПОІ є завданням держави загалом, яка за рахунок цього має досягти підвищення ефективності власної політики у сфері реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю, тому ця трансформація класифікується як примусово-цілеспрямована.

3) Оскільки зміни, про які йдеться, пов'язані зі зміною державних механізмів реалізації реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю, то можна говорити про детермінованість необхідної трансформації.

4) Зміни у СРПОІ повинні реалізовуватися на офіційному рівні державними та недержавними установами, які мають владу для примушування виконання запропонованих реформ. У подальшому це може змінити відносини також на неформальному рівні.

5) Ситуація з реабілітацією та працевлаштуванням осіб з інвалідністю в Україні є складною, однак не можна розглядати необхідну трансформацію як кризово-гостру форму.

6) На нашу думку, як основні рушійні сили, що зумовлюють необхідність перетворень, варто розглядати внутрішні фактори, генеровані необхідністю задоволення потреб ринку праці у робочій силі та прагненні соціальної групи до реалізації свого трудового потенціалу.

Для характеристики трансформацій економічних систем у роботі [8, с. 10] запропоновано враховувати суб'єктно-об'єктний зміст економічної системи. Запропоноване автором трактування об'єктного аспекту не може бути спроектоване на СРПОІ, оскільки не враховує соціальну компоненту цієї системи.

При цьому суб'єктний аспект розглядається через поділ суб'єктів на носіїв інтересів та рушійних сил трансформації. З огляду на це виділено такі групи суб'єктів:

- 1) ті, що ініціюють трансформаційні процеси;
- 2) ті, що беруть участь в організаційній та інноваційно-підприємницькій діяльності;
- 3) ті, що формують соціальне середовище щодо вектору трансформації.

Виокремлення таких типів суб'єктів пропонуємо спроектувати на СРПОІ. До першої групи, тобто групи ініціаторів трансформацій, можуть належати органи державної влади, функціями яких є забезпечення реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю, зокрема відділи обласних адміністрацій, територіальних громад. Однак найбільш логічними є розроблення та ініціювання

Класифікація економічних трансформацій

Ознака класифікації	Види			
Рівень трансформації	глобального рівня			
	локального рівня	окремих економічних систем	класичного типу	
		окремих сфер економіки		інверсійного типу
Характер виникнення	вільно-спонтанні			
	примусово-цілеспрямовані			
Наявність причинної визначеності	детерміновані			
	недетерміновані			
Формальність економічних трансформацій	формальні (легальні)			
	неформальні			
Темп економічних трансформацій	спокійно-стабільна форма			
	кризово-гостра форма			
Спрямованість факторів економічних трансформацій	екзогенні фактори	з боку інших відмінних систем		
		з боку інших подібних систем		
	ендогенні фактори	необхідність задоволення потреб		
		збої в роботі системи	поверхневі	
			глибинні	

Джерело: побудовано автором на основі джерела [6]

змін Фондом соціального захисту інвалідів. Однак інертність цієї структури, що має місце та відображається навіть у нехтуванні рекомендаціями міжнародних організацій щодо використання терміна «інвалід», ставить під сумнів можливості таких ініціатив. Отже, діяльність Міністерства соціальної політики України, до якого ФСЗІ належить, також не дає надій на ініціювання бажаних трансформацій.

Іншим варіантом є генерування змін від зацікавлених осіб та їх представників, тобто осіб з інвалідністю, точніше, їх громадських організацій. В Україні формально забезпечені всі можливості для залучення громадських організацій осіб з інвалідністю до розроблення та прийняття рішень щодо соціального захисту осіб з інвалідністю. Однак найчастіше ініціативи громадських організацій обмежуються резолюцією з пропозиціями раз на рік.

Як ще одного суб'єкта, а саме ініціатора змін у соціальній політиці щодо реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю, пропонуємо розглядати міжнародні організації, що безпосередньо займаються захистом прав осіб з інвалідністю. Лише виконання приписів та рекомендацій цих організацій спонукає до розроблення програмних документів, планів заходів їх реалізації в Україні.

Щодо СРПОІ, то до другої групи пропонуємо віднести всіх суб'єктів, що забезпечують реалізацію трансформацій шляхом безпосередньої участі у системі. До них віднесемо ФСЗІ, Державну службу зайнятості, Державну службу з питань праці, медико-соціальні експертні комісії, заклади реабілітації, освітні заклади. Усі ці суб'єкти виконують свою частину завдань для забезпечення діяльності СРПОІ, отже, є безпосередніми учасниками потен-

ційних трансформацій. Звертаємо увагу на те, що успішність змін є можливою тільки за наявності чіткого плану із зазначенням місця й завдань кожного учасника в процесі реформування.

До третьої групи трансформації СРПОІ пропонуємо віднести саме суспільство, що також має зазнати відчутних змін. Це стосується формування позитивного ставлення до осіб з інвалідністю серед населення, спонукання до сприяння їх як повноправних членів суспільства, що мають право на самовираження та потребують допомоги в певних аспектах своєї життєдіяльності. Ключовим, на нашу думку, є усвідомлення суспільством можливості кожного його члена опинитися у складних життєвих обставинах. Варто наголосити на тому, що окремим напрямом є робота з роботодавцями, а саме побудова у них розуміння того, що особи з інвалідністю мають невикористаний трудовий потенціал, який може суттєво доповнити українському суспільству в період істотного дефіциту трудових ресурсів. Отже, до третьої групи суб'єктів віднесемо всі суспільні групи, що формують ставлення до осіб з інвалідністю, впливають на можливості їх реабілітації та працевлаштування.

Висновки. Діяльність держави у сфері реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю є складною системою з великою кількістю взаємопов'язаних елементів, що є підсистемами. Це дає змогу комплексно оцінювати результати її функціонування та визначати перспективу можливих перетворень. СРПОІ як соціально-економічна система потребує перетворень, що мають відповідні характеристики. Крім того, у фактичній та потенційній трансформації задіяні всі суб'єкти, однак кожен із них має власні завдання й справляє різний вплив на процес.

Список використаних джерел:

1. Верховод І.С. Система соціально-професійної реабілітації та працевлаштування інвалідів в Україні : автореф. дис. : спец. 08.00.07. Донецьк, 2008. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2008/08vispiu.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1 (дата звернення: 25.09.2019).
2. Гаврушенко Г.В. Удосконалення системи професійної реабілітації інвалідів в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.07. Київ, 2011. URL: <http://kneu.edu.ua/userfiles/d-26.006.03/2011/Gavrushenko.doc> (дата звернення: 25.09.2019).
3. Казарян Г.Г. Передумови формування системи соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю. *Ефективна економіка*. 2018. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6582> (дата звернення: 25.09.2019).

4. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 6 жовтня 2005 р. № 2961-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15> (дата звернення: 23.09.2019).
5. Про зайнятість населення : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5067-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17> (дата звернення: 23.09.2019).
6. Лисеный Е.В. Формы экономических трансформаций. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2011. № 961. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VKhE_2011_961_9.pdf (дата звернення: 23.09.2019).
7. Степанова С.В., Толстогузов О.В. Трансформация региональной социально-экономической системы: концептуальная модель. *Труды Карельского научного центра РАН*. 2013. № 5. С. 12–21.
8. Стеблякова Л.П. Трансформация экономических систем: теория и практика : автореф. дисс. ... докт. экон. наук : спец. 08.00.01. Москва, 2010. URL: <http://www.kstu.kz/wp-content/uploads/2012/12/SteblyakovaLP.pdf> (дата звернення: 23.09.2019).

References:

1. Verkhovod I.S. (2008) Systema socialjno-profesijnoji rehabilitaciji ta pracevlashtuvannja invalidiv v Ukraini [System of social and vocational rehabilitation and employment of disabled people in Ukraine] (PhD Thesis) Donetsk. Available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2008/08vispiu.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1 (accessed: 23 September 2019).
2. Ghavrjushenko Gh.V. (2011). Udoskonalennja systemy profesijnoji rehabilitaciji invalidiv v Ukraini [Improvement of the system of vocational rehabilitation of disabled people in Ukraine] (PhD Thesis) Kyjiv. Available at: <http://kneu.edu.ua/userfiles/d-26.006.03/2011/Gavrushenko.doc> (accessed: 23 September 2019).
3. Kazarjan Gh.Gh. (2018). Peredumovy formuvannja systemy socialjno-ekonomichnogho zabezpechennja osib z invalidnistju [Pre-requisites for the formation of a system of socio-economic support for persons with disabilities]. *Efektivna ekonomika* [An efficient economy], no. 10. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6582> (accessed: 23 September 2019).
4. Verkhovna Rada Ukrainy (2005). Pro rehabilitaciju osib z invalidnistju v Ukraini [On the rehabilitation of Ukraine in Ukraine] : the Law of Ukraine on October 6, 2005 No. 2961-IV. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15> (accessed: 23 September 2019).
5. Verkhovna Rada Ukrainy (2012). Pro zajnjatistj naselennja [About the population] : the Law of Ukraine on July 05, 2012 No. 5067-VI. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17> (accessed: 23 September 2019).
6. Lysenyj E.V. (2011) Formy ekonomycheskykh transformacij [Forms of economic transformations]. *Visnyk Kharkiv'skogoho nacionaljnogho universytetu imeni V.N. Karazina* [Bulletin of the VN Kharkiv National University], no. 961. Available at: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VKhE_2011_961_9.pdf (accessed: 23 September 2019).
7. Stepanova S.V., Tolstoguzov O.V. (2013) Transformatsiya regional'noy sotsial'no- ekonomicheskoy sistemy: kontseptual'naya model'. [Transformation of regional socio-economic systems: a conceptual model]. *Trudy Karel'skogo nauchnogo tsentra RAN*. [Proceedings of the Karelian Scientific Center of the Russian Academy of Sciences], no. 5, pp. 12–21.
8. Steblyakova L.P. Transformatsiya ekonomicheskikh sistem: teoriya i praktika [Transformation of Economic Systems: Theory and Practice] (PhD Thesis). Moskva. Available at: <http://www.kstu.kz/wp-content/uploads/2012/12/SteblyakovaLP.pdf> (accessed: 23 September 2019).

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ РЕАБІЛІТАЦІЇ І ТРУДОУСТРОЙСТВА ЛІЦ З ІНВАЛІДНОСТЮ В УКРАЇНІ ЯК НЕОТЪЕМЛЕМАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ РЕФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА

Аннотация. В статье предложено рассматривать систему реабилитации и трудоустройства лиц с инвалидностью как подсистему социальной политики государства. В зависимости от функциональной направленности в ней целесообразно выделить подсистемы реабилитации и трудоустройства лиц с инвалидностью. Задачи подсистемы реабилитации определены в украинском законодательстве, тогда как подсистемы трудоустройства лиц с инвалидностью отдельно не установлены. С учетом необходимости совершенствования системы реабилитации и трудоустройства лиц с инвалидностью в Украине проанализированы ключевые характеристики ее возможной трансформации по различным классификационным признакам. Охарактеризован субъектный аспект необходимой трансформации с группированием субъектов системы реабилитации и трудоустройством лиц с инвалидностью по их роли в этом процессе.

Ключевые слова: реабилитация лиц с инвалидностью, трудоустройство лиц с инвалидностью, система, трансформация, виды трансформаций, субъекты трансформаций.

TRANSFORMATION OF THE REHABILITATION SYSTEM AND THE EMPLOYMENT OF PERSONS WITH DISABILITY IN UKRAINE AS AN INTEGRAL COMPONENT OF SOCIAL POLICY REFORM

Summary. To help socially disadvantaged people, including those with disabilities, the world community has developed a wide variety of measures and means in recent decades, enshrining them in relevant regulatory documents. Most states take them into account in shaping the social policy of the state, which includes ensuring the rights of persons with disabilities and promoting the employment of the entire population and its individual categories. In particular, the legislation of the Ukrainian state contains virtually all of the common methods and tools for ensuring the rights of persons with disabilities, including work. The issue of rehabilitation of persons with disabilities in Ukraine is regulated by a separate law and, therefore, it sets out in detail the functional areas of activity of the actors involved in this field, including vocational and labor rehabilitation. The issue of employment of persons with disabilities is not regulated separately, but is partially covered in narrowly regulated regulations. However, the practical results from the implementation of activities to provide persons with disabilities with the necessary means of rehabilitation and employment activities are insufficient. This proves the need to reform the system of rehabilitation and employment of persons with disabilities. Since the system of rehabilitation and employment of persons with disabilities is socio-economic in nature, it will have relevant characteristics during the transformation. Establishing such features is necessary

to build a roadmap for the necessary changes, with the definition of key parameters. In addition, the most important characteristics of socio-economic transformation are its subjective side. According to the essence of any transformation, the entities involved in it can be divided into groups depending on their role in the process. Understanding these groups makes it possible to develop an action plan to ensure the effectiveness of transformation, taking into account the tasks of each of the entities in the rehabilitation and employment system for persons with disabilities.

Key words: rehabilitation of persons with disabilities, employment of persons with disabilities, system, transformation, types of transformations, subjects of transformations.